

Hur mycket plats får kvinnor (ä)ta upp? Mat, rum och kroppshyddor

*Varför tycker kvinnor
i västvärlden att de är för stora?
För stora för vad, för vem, för vilka sorts utrymmen?
För kvinnor finns speciella samband mellan rum och mat.
Kvinnors samtidiga känsla av hotade gränser och önskan om
mer utrymme ingår som centrala element
i rumsfobier och matstörningar.*

Under den viktorianska eran var det inte riktigt passande för kvinnor av god familj att visa sig glupska. Viss mat ansågs dessutom som mer olämplig än annan. Kött ansågs kunna höja kroppstemperaturen och elda på passioner (det engelska ordet för kött, 'meat', var ett slanguttryck för 'män', något som pekar på en länk mellan mat och sexualitet). Det var under den här perioden som kvinnors självsvalt började sprida sig allt mer på båda sidor Atlanten.

Anorexia nervosa (som fick sitt namn på 1870-talet) är förvisso ingen modern sjukdom. Under medeltiden kunde religiösa kvinnor som Katarina av Siena (1347-1380) avstå från att äta för att uppnå en högre andlighet – ett fenomen som fått namnet anorexia mirabilis. I dessa kvinnors skrifter finner man ofta en besatthet i bildspråket som rör mat och dryck. När sedan religionen började ge vika för vetenskap och sekularisering under den viktorianska epoken, blev 'anorexia mirabilis' istället 'anorexia nervosa'. Att leva utan att äta uppfattades alltmer som ett irrationellt, underligt och föråldrat sätt att eftersträva epifanier. Att fasta sågs nu som ett sjukdomssymptom (Brumberg).

Självsvalt måste ha verkat särskilt provocerande i en tid då medelklassens umgängesliv i Europa och Amerika i allt större utsträckning samlades runt utsökta och välregissera-

de middagsbjudningar. I det sammanhanget skulle anorexi kunna ses som en protest mot en borgelig livsstil. I sitt förbund med överemotionella, hysteriska eller extastiska tillstånd kan artonhundratalsanorexin också ses som en utmaning mot en samtida, rationalistisk, manlig vetenskap inriktad på det exakt mätbara och verifierbara. Den amerikanske 1800-talsläkaren William Hammond såg i anorexin en längtan efter extas i linje med äldre trosläror, en längtan som inte riktigt passade in under 'framstegets århundrade'. Joan Brumberg föreslår, att fler kvinnor än män under 1800-talet höll fast vid en äldre tro på andliga eller övernaturliga krafter, en tro med kvinnliga förtecken, som verkade som en provokation i ett alltmer sekulariserat samhälle. Enligt Brumberg kan man också se samband mellan anorexi och det tidiga 1900-talets antimodernism, som drogs till det mystiska och extatiska, det vill säga till något som liknar det starka, andliga patos som mirabilisanorektikerna eftersträvat (Brumberg 99-100, 92).

Samband mellan mat och rum

Eftersom mat har ett arketyriskt symbolvärde kan man fråga sig vilka värden eller ideologier det är som förkastas, när man matvägrar – eller omvänt, vilken fundamental hunger, brist

Helen Chadwick, *Forføngelighed*, 1986. Från utställningen *Stilled Lives* 1997 vid Kunsthallen Brandts Klædefabrik.

eller otillräcklighet man försöker tillfredsställa genom att överäta. Varför har västerländska kvinnor idag känslan att de är för stora? För stora för vad, för vem, i vilka sammanhang? Enligt vilka måttstockar? För vilka rum är de för stora?

I det extatiska och hysteriska – förr och nu – ser jag en längtan efter ett gränsöverskridande av både kvinnokroppen och kvinnorummet. Under 1900-talets andra hälft ser denna längtan annorlunda ut, men rums- och

gränsproblematiken finns kvar. I den här artikeln vill jag fokusera sambanden mellan mat och rum, (över)ätande och icke-ätande. Jag tror, att kvinnors känsla av hotade gränser, kroppsliga eller psykologiska, och deras längtan ut ur ett instängt kvinnorum, ingår som centrala element i såväl runsfobier (agorafobi och klaustrofobi) som i matstörningar (anorexi och bulimi). För kvinnor finns speciella och komplexa samband mellan mat, kropp och rum.

Sambanden mellan kroppsvikt och kultur samt mellan rum och hierarki är otaliga och intrikata. Kroppsfettet har en särskild funktion i kvinnors sexuella utveckling och fertilitet. Flickor måste ha en viss vikt innan menstruationen kan börja, och om man går under den vikten, upphör menstruationen. Under graviditeten kan en viss del av viktökningen inte förklaras utifrån vare sig diet eller kulturell kontext; den saknar förklaring (Caskey 176). Kroppsfett och kvinnlighet hör ihop på speciella sätt, något som med vår samtida syn på fett blir problematiskt. I vår samtida kultur kodas fett som kvinnligt, samtidigt som fetma associeras med lägre klasser i samhället, med inkompetens och brist på viljestyrka. Eftersom kroppen – liksom kvinnan – i västerlandet länkas med natur i motsats till kultur, följer att ju mer kropp man har, desto mer okultiverad och ociviliserad måste man vara (Bordo).

De flesta anorektiker (runt 95 procent) är kvinnor, och de har traditionellt varit av medel- eller överklass, det vill säga de samhällsklasser som mest velat framstå som kultiverade och civiliserade. Bland de få män som lider av anorexi kommer däremot de flesta från mindre välbärgade familjer, och deras prognos för tillfrisknande är generellt sämre; de har oftare än kvinnorna lidit av svår övervikt innan de blev anorektiker (Brumberg 12). Matstörningar är huvudsakligen ett kvinnligt problem, som nu sprider sig till alla samhällsklasser. Joan Brumberg hävdar, att mellan fem och tio procent av amerikanska kvinnor drabbas varje år, och att 150.000 dör – en omfattbar siffra. Andra studier tyder på att upp till hälften av undersökta kvinnor hade någon typ av matstörning, även om lindrig (Palm 133). Om matstörningar förr mest drabbade västerländska kvinnor, sprider de sig nu till utvecklingsländer som anammat västerländska ideal.

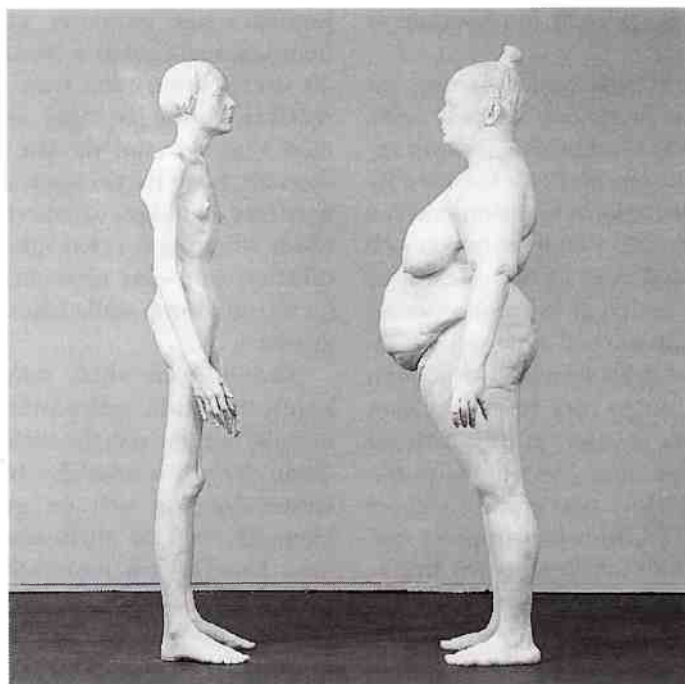
Ända sedan andra världskriget har antalet fall av anorexi ökat. Finns det något samband mellan denna ökning och kvinnors ökade krav på jämlikhet och rättvisa i samhället under samma tidsepok? Enligt vissa teorier börjar ofta anorexi med en period då unga flickor protesterar ljudligt mot familjen och dess begränsande normer, varefter de synbarligen ger vika för reglerna, men i själva verket änd-

rar strategi i kampen för självständighet och frihet. De blir anorektiker. Så här beskriver gestaltterapeuten Anne-Marie Palm, som arbetat med matstörningar i drygt tio år, hur dessa störningar utvecklas: "En matstörning är en personlig strategi för att lösa ett problem; målet är att undvika en känsla av vanmakt och vinna en känsla av kontroll. När detta inte förverkligas i kontakt med den nära eller stora världen, blir den egna kroppen en upplagd arena" (141).

Kanske kan ökningen av anorexi efter andra världskriget länkas till förändringar i kvinnors situation eller till deras förändrade krav och förväntningar. En sådan hypotes har lett vissa antifeminister att klandra feminismen för ökningen av anorexi-fall. Detta är både felaktigt och futilt. *De flesta* kvinnor i västvärlden idag är enligt min åsikt bulimiker eller anorektiker i *någon mån*. Detta blir uppenbart så fort man bläddrar i vilken damtidning som helst, med dess parader av efterrätter varvade med rader av bantningsrecept och råd om hur man håller fettet borta. Matra Robertson varnar oss för att totalisera 'anorektikern' till ett tyst objekt, vilkens talan feministiska kritiker för i den feministiska diskursen. Men en uppdelning i 'feministiska kritiker' å ena sidan och 'anorektiker' å den andra är artificiell och omöjlig att upprätthålla: 'feministteoretikern' kan egentligen inte särskiljas på något så absolut sätt från 'anorektikern'. Med Baudrillard skulle vi kunna gå ännu ett steg längre och se hela det samtida amerikanska samhället som präglad av anorexi, fobier och tvångsmässighet – störningar, som håller en enormt lukrativ och omåttligt expanderade dietindustri vid liv.

Gräns- och kalorikontroll

Anorektikers ideal är ofta maskulina vad gäller skönhet och kontroll. Många anorektiker är perfektionister och ibland tvångsmässigt besatta av renlighet och ordning. Som Susan Bordo observerar, handlar vår tids kroppsideal inte bara om slankhet utan också om maximalt fasta kroppsgränser, något som ger intryck av att kroppen måste skyddas för okontrollerade utflöden inifrån och att de inre or-

Marianne Lindberg De Geer, *Jag tänker på mig själv*, 1996.
Foto: Björn Larsson. Courtesy Andréhn-Schiptjenko.

ganen måste hållas under strikt kontroll (198). För anorektikern blir maten till en hotande invasion man måste försvara sig emot. Det finns alltså ett element av paranoia i anorexi. Anorektikern drar en strikt gränslinje. Genom att bevaka sina gränser uppnår hon en känsla av makt och kontroll, även om den är illusorisk. "Matstörningar handlar i hög grad om gränser, om vad man vill ta till sig och vad man vill behålla", skriver Anne-Marie Palm. I sitt arbete som gestaltterapeut har Palm funnit, att många av hennes klienter blivit utsatta för gränskränkningar när de växte upp (144, 147). Susan Bordo skriver att många anorektiker blivit utsatta för sexuella övergrepp i barndomen.

Om anorexia inte handlar om en förlust av aptiten utan om en kontroll av den, skulle man kunna se anorexin som ett försvarsinställt tillbakadragande från en hotfull yttervärld, som en centripetal sammandragning och krympande av det egna utrymmet. I sin omätlighet verkar bulimin vara anorexins centrifugala motsats. Men jag ser inte anorexi

och bulimi som ett motsatspar. Snarare tror jag att det både i anorexi och bulimi, liksom i bulimarexia, finns en längtan efter att bryta sig ut ur det avgränsade rum som kvinnokroppen är i västerländsk kultur, en längtan som rymmer en paradoxal vägran att lägga band på sin omätlighet. Anorexi och bulimi innebär bägge en motsägelsefull rörelse inåt och utåt, en virvel som drar med sig en hel grupp av binära dikotomier, som manligt/kvinnligt, eller kontroll/maktlöshet, i en gränslös, gränsupplösande vals. I det bulimarektiska beteendet blandas inåtvänd isolering och utåtriktad protest.

Kliniska studier från olika perspektiv har lett fram till olika tolkningar av matstörningar. En freudiansk eller psykoanalytisk tolkning av anorexi som uttryck för rädsla för en mogen kvinnlig sexualitet eller för oral befruktning har ersatts eller kompletterats av andra teorier, även om Freuds tolkning delvis verkar bekräftas av det faktum att anorektiska flickor sällan är sexuellt aktiva. Anne-Marie Palms kliniska erfarenhet bekräftar också, att anorek-

tiska klienter inte är speciellt intresserade av sex (141).

Det viktigaste i Freuds undersökning var hans sätt att länka fysisk och sexuell aptit, samt hans sätt att fråga vad bristen på aptit betyder istället för att, som de flesta forskare före honom, bara katalogisera symptomen. Vad jag vill föreslå, är att det i både anorexia och bulimia finns en längtan ut ur den idealiserade och avgränsade bilden av kvinnokroppen i vår kultur och en önskan att själv sätta gränserna – att skapa sin egen kropps-hydd. Men det paradoxala är, att ju mer frenetiskt man jobbar med att sätta gränser, ju mer förlorar man kontrollen över dem. Vid en viss punkt kan anorektikern förlora sina gränser vad beträffar känslan för tid, hon kan uppleva synförändringar, och ha utanför-kroppen upplevelser. Känslan av kontroll kan gradvis komma att ersättas av känslan att någon annan tar över, och denna någon kodas ofta som maskulin (Caskey 184; Bruch 55-56). När ens längtan efter kontroll drivs för långt, tappar man kontrollen helt, och anorektikern kan till slut inte äta ens när hennes liv är hotat.

I min framställning av anorexi som ett kropps- och rumspråk som flyter in i en feministisk diskurs och ut ur den vill jag understryka, att jag inte nödvändigtvis ser anorexi som någon medveten protest mot patriarkat och kvinnoförtryck – en protest som kan romantiseras – utan snarare som ett tillstånd som utgår från både medvetna planer och omedvetna drivkrafter, men där omedvetna och biokemiska faktorer tar över, varvid det suveräna härskandet över kalorierna förvandlas till ett slaveri. Fortsatta ansträngningar att gå ner i vikt bortom det omöjligas gräns tvingar sedan anorektikern att dra sig tillbaka från världen omkring henne, en värld hon uppfattar som ett hot mot sitt innersta jag. Mark Anderson har i en artikel om anorexi och modernism kommenterat anorektikers hemlighetsmakeri, deras tendens att dölja de anorektiska symptomen och att undvika konflikter med auktoritetspersoner som läkare (för att sedan göra som de själva vill). Som Palm konstaterar "[innebär] konfliktundvikande både *en brist på gränssättande* och på kontakt" (144, min emfas). Anorektiker är inte alltid

populära som patienter, eftersom de tar till hemliga, manipulativa strategier. I sin önskan att överta kontrollen från läkarna, kan anorektiker ändra på vågar eller dricka litervis med vatten innan de ska vägas. De envisas med att använda sin egen måttstock, och genom sitt hemlighetsmakeri skapar de irriterande störningar i den raka, direkta kommunikation som den medicinska expertisen vill ha för att kunna ställa klara och entydiga diagnoser.

Anorexi kan alltså samtidigt rymma en kontrolltagande, självhävdande och expansiv impuls, och en självförminskande, isolerande sådan. Den kan innebära både en kommunikationsstörning och en gränsdragningsproblematik, som på ett fundamentalt plan inte bara handlar om anorektikern och hennes kropp utan om hela samhällskroppen och dess 'body-building'. Anorektikern, liksom bulimikern, vill överskrida den sociokulturella arkitektur som lägger glastak på kvinnors utvecklingsrum – en designdetalj, som för tankarna till sagans glaskista, i vilken Snövit (efter sin förgiftade måltid) låg paralyserad i väntan på prinsen.

Husarrest

I västerlandet har den idealiska kvinnan gärna satts på piedestal – men liksom glaskistor ger piedestaler inte så värst mycket svängrum. Rumsfobier som torgskräck och cellskräck är ett annat tvillingpar av störningar som nästan uteslutande drabbar kvinnor, och som precis som anorexi och bulimi handlar om en problematisk relation mellan den egna kroppen och det omgivande rummet. Både torgskräck och cellskräck ger en extremt dramatiserad bild av kvinnans plats i samhället. Bägge uttrycker former av maktlöshet och en känsla av att vara fångad, insnärjd. Medan matstörningar handlar om kvinnokroppen och dess gränser, handlar rumsfobier om husets och hemmets gränser.

Såväl fysiskt som metaforiskt tycks hus och hem ha olika betydelse för män och kvinnor. Kvinnans plats associerar man traditionellt med hemmet, framförallt med köket. I "Choreographies", vill Derrida helst inte definiera

Foto: Pernilla Carlsson, 1993

'kvinnans plats', eftersom han antar, att klassificeringsförsöken bara leder oss tillbaka just till hem och kök, platser som får Derrida att associera till *assignation à residence* – det vill säga husarrest. Att vistas i kvinnorummet är alltså detsamma som att vara fängslad och straffad.

Kök och hem är, liksom kvinnokroppen med dess inre och yttre landskap, fysiska och symboliska kvinnorum. I både ät- och rums-

störningar bevakas kvinnorummets gränser och öppningar, dess passager och utgångar. En klaustrofobikers första impuls vid ett biobesök, till exempel, är att undersöka var utgångarna finns, så att hon kontrollerar omgivningen och inte tvärtom. För en kvinna som lider av torgskräck kan själva kroppsrummet och kroppens passager upplevas som strypta, så att hon får svårt att andas och svälja (Weekes). Detta är symptom som påminner

om anorektikerns svårigheter att svälja den invaderande och oönskade maten. I både rums- och matstörningar kan alltså kroppens egna, fysiska rörelser bli hämmade eller blockerade på olika sätt. I dessa störningar finns ofta försvarsstrategier, där man projicerar sina 'svårsmälta' reaktioner utåt, utanför sig själv. Medan klaustrofobi verkar handla om en önskan att spränga kvävande, fängselika begränsningar, tycks agorafobi röra sig om en ångestladdad fruktan för den obegränsade rymd som finns utanför hemmets väldefinierade plats och trygga gränser.

Den oceaniska gränslösheten

På motsatta sidan av rums- och matstörningarna med deras gränsdragningsproblematik skulle vi kunna placera de oceaniska känslor av tidlöshet, gränslöshet och euforiskt uppgående i universum som bland annat Freud beskrivit. Det är en extraordinär känsla, eftersom det normalt inte finns någonting vi känner oss så säkra på som på våra egna personliga gränser, skriver Freud (10). I den oceaniska upplevelsen vidgas rumsupplevelsen utåt mot det oändliga, och alla gränsdragningar löses upp. För Abraham Maslow var denna sorts upplevelse ett kriterium på maximal psykisk hälsa och självförverkligande. Samtidigt som Maslows personer värnade om det privata, tenderade de att sudda ut gränser (som till exempel i sina könsroller), och de kunde uppleva en gränsoverskridande känsla av gemenskap med hela mänskligheten (*Gemeinschaftsgefühl*).

På ett metaforiskt plan kan vi länka den bulimarektiska kvinnokroppen och dess gränser med rumsbilder i kvinnolitteratur och feministisk litteraturkritik – rumsbilder som ofta har klaustrofobiska eller agorafobiska förtecken. Om vi jämför det rumsfobiska respektive det oceaniska bildspråket med metaforer i feministisk litteraturkritik, finner vi, att den senare gärna framställer begränsningarna i kvinnors liv just i termer av instängdhet, och frigörelsen i gränslöshetsmetaforer (se, till exempel, Horner och Zlosnik, Gilbert och Gubar, McNall, Moers, Modleski, Pratt och Showalter). I artonhundra- och nittonhundrata-

lets kvinnolitteratur återkommer, om och om igen, det stängda, klaustrofobiska rummet som en central metafor för kvinnors liv, något som ger en antydning om hur instängda kvinnor kan känna sig i den patriarkaliska arkitekturen.

Krymper anorektiker i patriarkala strukturer för att, liksom Snövit, ta upp minimalt med utrymme (i extremfall ända till utplåning av det egna kroppsrummet)? Är bulimi en missnöjesyttring och brist på lydnad? Eller finns ohörsamheten och (själv)förminskandet med som inslag i båda typerna av störningar? Kan man se rums- och matstörningar som en flykt med extatiska övertoner bort från ett samhälle där mäns makt och tolkningsföreträde tränger ända in i kvinnokroppen för att fixera dess funktioner, och till en annan, fysisk eller metaforisk plats, där man får dra sina egna gränser? En längtan efter mer plats? "En anorektiker," konstaterar Palm, "tar *stor plats* i familjen" (131, min emfas).

Om man ser matstörningar som en gränsproblematik som syftar till en oceanisk upplösning, skulle anorexin kunna ses som en icke-verbal och till stor del omedveten strävan efter oceanisk viktlöshet, och bulimin som den oceaniska extas som följer av att vara helt i sin kropp men ändå vidöppen för obegränsade mängder av mat. Istället för att vara ständigt tillgänglig som mat eller som fixare av mat, blir maten i den bulimiska inversionen ständigt och gränslöst tillgänglig för kvinnan själv.

Rum och frihet hör ihop. Öppna, vidsträckt landskap väcker ofta en frihetskänsla. Frihet kräver obegränsat utrymme, eller åtminstone känslan av att kunna röra sig utan inskränkningar. Från ett rums- och rörelseperspektiv kan rumsfobier och matstörningar ses som icke-verbala, hysteriskt dramatiska sätt att kräva mer utrymme – men ett utrymme, som är annorlunda konstituerat.

LITTERATUR

- Anderson, Mark, "Anorexia and Modernism, or How I Learned to Diet in All Directions", i *Discourse* (Fall-Winter) 1988-89, 28-41.
 Baudrillard, Jean, *America*, Övers. Chris Turner, London, Verso, 1988.

- Bordo, Susan, *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture, and the Body*, Berkeley, CA, U of California P, 1993.
- Bruch, Hilda, *The Golden Cage. The Enigma of Anorexia Nervosa*, Cambridge, MA, 1978.
- Brumberg, Joan Jacobs, *Fasting Girls. The Emergence of Anorexia Nervosa as a Modern Disease*, Cambridge, MA, Harvard UP, 1988.
- Caskey, Noëlle, "Interpreting Anorexia Nervosa", i *The Female Body in Western Culture. Contemporary Perspectives*, Susan Rubin Suleiman (red), Cambridge, MA, Harvard UP, 1985, 175-89.
- Derrida, Jacques, "Choreographies," i *A Derrida Reader. Between the Blinds*, Peggy Kamuf (red), New York, Harvester Wheatsheaf, 1991, 440-56.
- Freud, Sigmund, *Civilization and Its Discontents*, Overs, Joan Rivière, New York, Jonathan Cape & Harrison Smith, 1930.
- Gilbert, Sandra M., och Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New Haven, CT, Yale UP, 1979.
- Horner, Avril, och Sue Zlosnik, *Landscapes of Desire. Metaphors in Modern Women's Fiction*, New York, Harvester Wheatsheaf, 1990.
- Maslow, Abraham, *Motivation and Personality*, New York, Harper, 1954.
- McNall, Sally, *Who is in the House? A Psychological Study of Two Centuries of Women's Fiction in America, 1795 to the Present*, New York, Elsevier North Holland, 1981.
- Modleski, Tania, *Loving with a Vengeance. Mass-Produced Fantasies for Women*, New York, Methuen, 1982.
- Moers, Ellen, *Literary Women. The Great Writers*, Garden City, NY, 1977.
- Palm, Anne-Marie, "Kampen mot kroppen – matmissbruk och självvält", i *Kroppens Tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*, Susanne Lundin och Lynn Åkesson (red), Natur och Kultur, Stockholm, 1996, 123-56.
- Pratt, Annis, samt Barbara White, Andrea Loewenstein, och Mary Wyer, *Archetypal Patterns in Women's Fiction*, Bloomington, Indiana UP, 1981.
- Robertson, Matra, *Starving in the Silences. An Exploration of Anorexia Nervosa*, New York, New York UP, 1992.
- Showalter, Elaine, *A Literature of Their Own. British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Princeton, NJ, Princeton UP, 1977.
- Weekes, Claire, 1977, *Simple Effective Treatment of Agoraphobia*, Thorsons, 1995.
- contemporary death rates at around 150,000 a year in America alone (Brumberg), it is reportedly on the increase, and has been so since World War II. Is there some relation between feminism's bid for independence and the rise in anorexia? It is theorized that anorexics, after a period of (futile?) protest and clamoring, succumb to the family's critical attitude and shift strategies in their struggle toward independence: instead, they become anorexics. Possibly, the increase of anorexia after World War II could be related to the transformation of women's situation and the concomitant changes in expectations. This has led some antifeminists, unaware of the history of anorexia, to blame feminism for the rise in anorexia. At the same time, most women in the Western world, in my view, are bulimarexics to some degree, something that is reflected and compounded in women's magazines with their continuous and contradictory parades of feasting and fasting.
- On one level, anorexia can be seen as a retreat from the world and a shrinking in space – a centripetal contraction of oneself, perhaps in defense. In its insatiability, bulimia, on the other hand, appears to be anorexia's centrifugal opposite. I do not, however, think of these complaints as opposites. Rather, I think that there is both in anorexia and bulimia, and in bulimarexia, a desire to break out of the bounded space that is the female body as defined in Western culture: a paradoxical refusal to curb one's voracity. If spaciousness and freedom are interimplicated, as I would like to suggest – open spaces associating to freedom and freedom presupposing space in which one can move without restraint – then anorexia, like bulimia and bulimarexia, is a way of requesting more space – but a differently constituted space.

Kerstin W. Shands, Ph.D.
Assistant Professor
Department of English
Stockholm University
S-106 91 Stockholm, Sweden
e-mail: shandsk@engelska.su.se

SUMMARY

Women's sense of threatened or threatening boundaries, bodily and psychological, are implicated in complaints such as anorexia and bulimia, on the one hand, and agoraphobia and claustrophobia on the other. Like agoraphobia, anorexia is a predominantly female complaint. Affecting around five to ten percent of American women and leading to